

УДК 908: 726/272

Наталія Ганусевич

**САКРАЛЬНА ПАМ'ЯТКА ЕПОХИ БАРОКО В ЗБАРАЖІ:
ІСТОРІЯ, ДОСЛІДЖЕННЯ І РЕСТАВРАЦІЯ**

У статті досліджено важливість збереження, реставрації та належного пристосування однієї із найяскравіших пам'яток і найдавніших храмів міста Збараж. Римо-католицький костел святого Антонія з Падуї, святого Юрія мученика є пам'яткою архітектури XVIII ст. і знаходиться під охороною та опікою Національного заповідника «Замки Тернопілля».

Ключові слова: пам'ятка, сакральна архітектура, храм, реставрація, об'єкт.

Актуальність цієї проблеми зумовлена тим, що саме Збаразька римо-католицька парафія святого Антонія була упродовж тривалого часу центром релігійного і культурного життя членів латинського обряду, які проживали в місті та його околицях. Велична й красива споруда парафіяльного костелу вистояла понад два століття і сьогодні належить до унікальних пам'яток архітектури, заслуговуючи на увагу дослідників.

Історіографію цього дослідження складають праці українських, російських і польських істориків, краєзнавців, архітекторів тобто дослідників, які безпосередньо чи опосередковано описують Збараж. Більша частина цих джерел складається із публікацій краєзнавчого характеру про місто.

Для кращого розуміння архітектурних особливостей побудови цієї споруди були проаналізовані статтю І. Сьомочкіна [5, с. 36], а також архівні документи з Львівського інституту «Укрзахідпроектреставрація». У польській історіографії над цим питанням працювали Г. Раковські [8], Й. Кахель [6], І. Токарчук [12], Г. Сласкі [9]. Вказані автори на основі архівних документів описували історію побудови римо-католицького храму, а також життя парафії.

Однією із найяскравіших пам'яток і найдавніших храмів міста Збараж є римо-католицький костел святого Антонія. Велична і витончена споруда вражає своєю красою та довершеністю. Храм розташований на правому березі ріки Гнізни, що огинає пам'ятку з півдня, комплекс займає територію 2,15 га [5, с. 24]

Князь Юрій Збаразький, власник міста, краківський каштелян, утримував у своїх військових загонах священиків-бернардинів. Він запропонував провінціалові (старшому над декількома монастирями – примітка автора) Юрію Годзішевському план створення осідку отців-бернардинів у Збаражі [6, s.175].

Весною 1628 р., поблизу річки Гнізни, біля підніжжя Замкової гори, розпочалося будівництво першого мурованого монастирського комплексу [7, s. 9]. Смерть першого фундатора (12 лютого 1631 р. у Кракові на бенкеті) не перервала розпочатих робіт: подальше фінансування будівництва продовжив новий власник Збараж князь Януш Корибут Вишневецький [10, s.19]. Храм був мурований з каменю на дубових палях, однонавний (розміром 17м x 10м) [6, s.177]. Розміри подані на підставі обмірів сучасної абсиди, на місці якої знаходився попередній костел, і згідно з тодішніми будівельними традиціям, обладнаний бійницями і оглядовою вежею, яка знаходилася над притвором.

У другій половині XVII ст. розпочалася національно-визвольна війна під проводом Б. Хмельницького. Поскілки вона носила ще й релігійний характер, тому Збараж став місцем запеклих боїв козацько-татарських військ із польськими військами Єремії Вишневецького, але монастирський комплекс не зазнав значних матеріальних втрат. І, як твердять монастирські хроніки, «майже чудом Божим уцілів». У наступні роки Збаражчина була залита хвилею воєнних дій татаро-турецьких військ паші Ібрагіма Шишмана, які в серпні 1675 р. пройшли через Збараж. Тоді разом з більшістю забудов міста було пограбовано і спалено монастирський костел.

Недавно відбудований монастирський комплекс під час цієї війни був цілковито знищений. З монастирської хроніки довідуємося, що «костел був перетворений на попіл». Із цього часу впродовж декількох років виднілися голі мури, в більшості без даху, як на костелі, так і на монастирі. І, як вказують монастирські хроніки, «монастир довго не міг прийти до себе». У 1687 р. його жалюгідний стан зафіксував генеральний візитатор А. Пащинський [5, с. 24]. І лише у 1746 р. розпочалося будівництво нового, набагато більшого, ніж попередній, костелу та монастиря, які й збереглися до наших днів.

Фундатором костелу і монастиря був Станіслав Потоцький. Будівельними роботами керував його проєктант і виконавець Ян (Йоган) Ганц, архітектор з міста Кнурова, що в Сілезії [4, с.96]. У 1752 р. костел посвячений під назвою св. Антонія з Падуї і святого Юрія мученика [7, s. 12] і

передано у користування. Повністю закінчений і обладнаний костел освятив другого серпня 1755 р. луцький єпископ Антоній Еразм Воллович. У найближчих роках закінчено будівництво монастиря, відбудовано господарські будинки. Уся територія новозбудованого монастиря оточена досить високим камінним муром з оглядовими бійницями. Костел мурований з каменю у стилі бароко, тринавна базиліка з видовженим на схід прямокутним в плані вітварем і увігнутою конфігурацією завершеного щипцем фасаду [11, с.27]. Вежі чотиририбусні, закінчуються дерев'яними куполами, які покриті бляхою і увінчані металевими хрестами, а також сигнатурка на сьогодні не відновлена. Дах костелу високий двосхилий, оформлений фронтонами, покритий бляхою. В інтер'єрі простір розкривається вглиб об'єму, стилізований під ренесансно-барокову архітектуру [3, арк. 66]. Переkritтя – хрещаті та півциркульні з розпалубками на підпружних арках, що спочивають на потужних широких стовпах. До західної стіни примикають півкруглі в плані хори. Усі вітвари костелу одного типу: чотириколонні, з розірваними фронтонами і різноманітними за формою аттиками на яких розміщені майстерно виконані скульптури [1, арк. 6].

В середині храму частково збереглися фрески художника XVIII ст. Сливінського. У 1750 р. в костелі працював львівський різьбяр Антон Осінський, автор декору дев'яти вітварів та цілого ряду дерев'яних скульптур, що знаходилися в головному вітварі, зокрема це скульптура св. Рози, св. Симеона, св. Миколая і св. Станіслава [4, с.97]. У храмі було ще дванадцять бокових, що давало змогу відправляти богослужіння священикам одночасно біля тринадцяти вітварів [11, с.37], які так як і колони були покриті сусальним золотом. Шість вітварів у правій і лівій наві в деталях відрізняються між собою в основному різними за формою аттиками, на яких частково збережені скульптури. Однак вітвар однієї нави, як у дзеркалі повторюються у другій. Це наводить на думку, що вони могли бути виготовлені у подвійній кількості і симетрично розміщені в обох навах. В інтер'єрі – ілюзорний архітектурний розпис стін виконаний у 1790-х роках Ігнацієм Барчем [8, с.84].

16 червня 1789 р. велика пожежа міста пошкодила костел – згорів покритий мідною бляхою дах, в інтер'єрі – головний і два бокові вітвари, орган [9, с.35]. У 1790 р. проводилися ремонтно-реставраційні роботи, під час яких були відновлені головний і бокові вітвари. На початку XIX ст. біля костелу встановлено чотири кам'яні фігури: при вході святих Юрія і Антонія і дві – на подвір'ї святого Йосифа і Матері Божої [2, с.191].

Перша світова війна, повоєнна розруха, які тривали до 1920 р., завдали значної шкоди монастиреві. У період воєнних дій 1941–1945 рр. монастир не зазнав сильних руйнувань, хоча не обійшлося і без шкоди. У липні 1941 р. згоріли вежі, дах [2, с. 192] і третя декоративна вежа, механічний годинник. Дах відновлений у жовтні цього ж року, правда без третьої декоративної вежі (сигнатурки), що знаходилася над апсидою. Вежі були покриті шатровим дахом (конвертом), а сучасного виду набули у 1970-х рр. З 1946 р. костел закритий. Однак найбільших руйнацій завдано монастирю і костелу за часи радянської влади [12, с. 69].

Заново костел освячений 3 серпня 2000 р. львівським архієпископом М. Яворським. Також відновлено три вітвари храму, зокрема два з них це бокові вітвари центральної нави і один, який знаходиться у південній наві. Реставрація костелу розпочалася за підтримки о. Максиміліана [7, с. 20], якому передавалися гроші зі всієї Польщі, римо-католицька громада дуже хотіла допомогти українській громаді у відкритті храму. Розчистили підвал, фізичні рештки людей, які були там поховані, перезахоронили їх на кладовищі, побілили стіни і склепіння над головним вітварем, відреставрували два вітвари, які знаходяться по обидва боки від головного вітваря (вітвар Матері Божої і вітвар Ісуса Христа). У лютому 1994 р. створено Державний історико-архітектурний заповідник і костел, який був пам'яткою архітектури XVII ст., став об'єктом який відноситься до зазначеної організації і парафіяльні роботи припинено. З 2005 р. монастирський комплекс знаходиться на балансі Національного заповідника «Замки Тернопілля». Згідно з постановою № 970 Ради Міністрів УРСР від 24 серпня 1963 р. цей об'єкт є пам'яткою національного значення. За його старанням проводяться ряд відновлювальних робіт у монастирських приміщеннях, а також був заново переkritий дах храму.

У 2012 р. проведено роботи із реставрації двох веж та верхнього фронтона костела Святого Антонія і Святого Юрія. Відсутність державного фінансування не дає змоги провести повний обсяг необхідних консерваційних і реставраційних робіт всередині храму, а саме, укріпити, а з часом відновити розпис стін, оновити знищені вітвари з унікальною дерев'яною скульптурою майстра А. Осінського.

Отже, костел святого Антонія з Падуї і святого Юрія мученика є одним із цінних зразків бароко на західноукраїнських землях. Досліджуючи його історію, вивчаючи унікальну архітектуру, зустрічаємо ще багато цікавих загадок. Інтер'єр ансамблю костелу в Збаражі є цінною пам'яткою архітектури, скульптури і монументального живопису на території Західної України другої половини XVIII ст. і цікавим зразком синтезу тогочасного мистецтва, який необхідно досліджувати, професійно реставрувати, щоб зберегти цю красу на віки.

Список використаних джерел

1. Могитич І. Р. Комплекс споруд монастиря отців Бернардинів у м. Збаражі Тернопільської області. Мистецька оцінка збереженого декору і інтер'єра костелу / І. Р. Могитич, М. П. Гайда, В. С. Вуйцик // 1. – 1986. – № 3. – С. 4. 2. Мандрик О. Є. Храми міста / О. Є. Мандрик // Рушник. Літературно-мистецький збірник. – Збараж: «Обрій», 2006. – (Випуск другий). 3. Говденко М. М. Збараж. Комплекс сооружений монастиря о.Бернардинцев / М. М. Говденко, Г. Н. Логвин // Памятники Градостроительства и архитектуры. – Киев: Будівельник, 1986. – С. 567. 4. Стецько В. І. З питань дослідження та атрибуції творів Антона Осінського зі збірки Тернопільського краєзнавчого музею / В. І. Стецько // Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції. – Тернопіль, 2013. – С. 96–100. 5. Сьомочкін І. Монастир бернардинів у Збаражі / І. Сьомочкін // Галицька брама: Збараж. – 2004. – С. 36. 6. Kachel J. Dzieje kościoła i klasztoru Ojców Bernardynów w Zbarazu (1628–1946) / J. Kachel. – Kraków: Kalwaria Zebrzydowska, 2001. – 656 s. 7. Lucjan P. Kościół Ojców Bernardynów w Zbarazu / P. Lucjan. – Kraków: Kalwaria Zebrzydowska, 2005. – 170 s. 8. Rakowski G. Przewodnik krajoznawczo-histeryczny po Ukrainie zachodniej. Zbaraz i okolice / G. Rakowski. – Cz. 1. – Pruszków: Oficyna Wydawnicza «Rewasz», 2005. – 84 s. 9. Slaski H. Zbaraz w przeszłości i terażności. Przewodniczący Oddziału zbarskiego Podolskiego T-wa Turyst.-Krajoznawczego / H. Slaski. – Tarnopol, 1934. – 68 s. 10. Szustakowski M. Wspomnienia Zbarskie i inne. / M. Szustakowski. – Wrocław, 2006. – 560 s. 11. Szustakowski M. Od Zbaraza do Wrocławia – na Czarnym Tatarskim Szlaku. Wspomnienia / M. Szustakowski. – Wrocław, 2010. – 674 s. 12. Tokarczuk I. Od Zbaraza do Przemyśla. Wstęp, opracowanie, wywiady Lucyna Zbikowska / I. Tokarczuk. – Michalinea, 1998. – 390 s.

Наталія Ганусевич

**САКРАЛЬНАЯ ДОСТОПРИМЕЧАТЕЛЬНОСТЬ ЭПОХИ БАРОККО В ЗБАРАЖЕ:
ИСТОРИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ И РЕСТАВРАЦИЯ**

В статье исследована важность сохранения, реставрации и надлежащего приспособления одной из самых ярких достопримечательностей и самых давних храмов города Збаража. Римокатолический костел святого Антония из Падуи, святого Юрия мученика является достопримечательностью архитектуры XVIII в. и находится под охраной и опекой Национального заповедника «Замки Тернопилля».

Ключевые слова: достопримечательность, сакральная архитектура, храм, реставрация, объект.

Natalia Hanusevych

**THE RELIGIOUS MONUMENT OF BAROQUE STYLE IN ZBARAZH:
HISTORY, RESEARCH AND RESTORATION**

The importance of conservation, restoration and proper adaptation of one of the most striking monuments and ancient temples of the town Zbarazh are investigated in the article. Roman Catholic Church of St. Anthony of Padua and St. George the Martyr is an architectural monument of the eighteenth century and is under the protection and care of the National Reserve «Castles of Ternopillia».

Key words: sight, sacral architecture, temple, restoration, object.